

بناغە رۇمانتىكىيە كان لە شىئەرى "مەولەۋى" دا

بەختيار سەجادى

● پىشەكى:

رۇمانتىسىزم لە ئوروپادا گۇرئانكارىيەكى قولل بوو كە بەسەر بىرى مەرۇفى رۇژئاۋايدا ھات. لە بارى سىياسى يەۋە، شۇرشى گەورەى فەرانسە لە سالى ۱۷۸۹ و سەربەخۇبى ولاتە يە كگرتۈۋە كانى ئامرىكا لە سالى ۱۷۷۸ و ھەرۋە ھاش دەستىپىكردنى شۇرشى سەربەخۇبى لە يوونان و لە ھىستان و ئەسپانيا ھىتابوويانە ئاراۋە؛ لە بارى فەلسەفى يەۋە شۇرشىك بوو دژ بە فەنسەفى رۇشنگەرى (Enlightenment)؛ لە بارى ئەدەبىشەۋە دژ بوو بە ئاۋەزىارى و ھزر خۋازى (Rationalism) كلاسسىمى فەرانسەۋى و نىئۇكلاسسىمى ئىنگلىسى؛ لە بارى ئىحساسى يەۋە چەشئە گەرئانەۋە يەك بوو بۇ دۇزىنەۋەى خودى (self) شاعىر كە پىشتر چاۋپۇشى لىكرا بوو؛ لە

لىكواتىندەۋە

۲- شىئەر ۋە كوو دەربىرىنىكى ئاسايى لە زمانىكى ئاسايى:
 ئەگەر شىئەرى مەولەۋى سرورم پىكەۋە بخىرتە بەر
 پشكىن ئەم خالەمان بەراشكاۋى بۆ دەسەلمىندىرى كە
 زمانى شىئەرى مەولەۋى ئاسايى و ساكارە و لە كەمتر
 شوپنىكدا وشە كارى كلاسسىتى تايادا بەدى دەكرىت كە
 ئەمەش لايەننىكى دىكەى شىئەرى رۇماتىكىيە. ھەرۋەھاكە
 ۱۸۰۰ ۋىليام ۋوردزۋورس لە پىشەكى دىوانە كەيدا لە سالى ۱۸۰۰
 ۋ ئىكتۇر ھۆگۈ لە پىشەكى شانۇنامەى كراموئىل لە سالى
 ۱۸۲۸ دا ئامازەيان بۆ كىردوۋە. بەرھەمى رۇماتىكى ئىبىن
 سادە و ئاسايى بىن بە وتەى ۋوردزۋورس ھەمان زمانى قسە
 كىردنى خەلكى لادى بىن. بۆ نمونە، يەكەم
 دىپىرى دىوانەكەى مەولەۋى دەربىرىنىكى
 ئاسايى يە لە زمانىكى ئاسايى و لەسەر
 شىۋازىكى ئاسايى:

ئىمشەۋ تەنیا بى جەستەى زەبوونم
 دىسان سەر ۋازكەرد دلەى پىر ھوونم^(۳)

لە لايەكى ترەۋە ۋوردزۋورس دىسان دەلىن
 كە شىئەر ھەلقوۋلاۋى ھەستىكى بە سۆزەكە ئەم
 تايەتمەندىيەش لە شىئەرى مەولەۋىدا خۆى دەنوئىن،
 چونكە سۆزى سۆفەتى ۋاى لە مەولەۋى كىردوۋە كە
 شىئەرى لە ناخى پاك و يىگەردى يەۋە ھەلقوۋلىن. مەولەۋى
 مورىدى شىخ سەراجەددىن و دواتر شىخ زىيائەددىن بوۋە و
 شىئەرەكانىشى پىرن لە ھەستى بە سۆز و چەشە و دلدارى
 بەرانبەر بە پىرو مورادەكەى:

شىخى دەۋلەمەند بەھرى سەرەمدى
 ياگەى حەقىقەت جىلوۋى ئەحمەدى
 جەشە ھەۋارگەى فەنا ۋىھەردە
 پاى ھەردەى بەقا ياتاگە كەردە^(۴)

پاش خويندەنەۋەى شىئەرى مەولەۋى پىۋىستە دوو خال
 لەبەرچاۋ بگىردى: يەكەم، شىئەرى مەولەۋى ھەلقوۋلاۋى

بارى كۆمە لايە تىشەۋە بايە خدان بوو بە تاكە كەس. بەلام
 رۇماتىسىزم لە ئەدەبى كوردىدا (ۋاتە، لە ئەدەبى زارى
 گۇرانىدا) دۇ بە ھىچ شتىك نەبوۋ؛ بەۋاتايەكى دىكە،
 رۇماتىسىزمى كوردى لە ئەنجامى ھىچ راپەرىننىكەۋە
 نەھاتتە دى، بەلكوۋ بارودۇخى جوغرافىيى و ئاسايى
 ناۋچەكە و ئايىنى ئىسلام و بەتايەت بابەتتىك ۋەك
 سۆفىگەرى ھەر لە سەرەتاۋە بەستىن و كەش و ھەۋايەكى
 رۇماتىكىيان بۆ شاعىرانى گۇرانى ساز كىردبوۋ. بىرى
 ناسكى خەلكەكە و بىرۆكەى (doctrine) ئىدىيالىزم و لە
 لايەكى كەشەۋە شاخاۋى بوۋنى ھەۋرامان ھەموۋ پىكەۋە
 بەلگەى سەلماندنى ئەم وتەيەن كە رۇماتىسىزمى گۇرانى
 شتىكى رەسەن و تايەت بەۋ ۋلاتەيە و لە ھىچ شوپنىكەۋە
 كارىگەرتى ۋەرنەگرتوۋە.

لېرەدا چەند تايەتمەندى يەكى رۇماتىكىي كوردى لە
 شىئەرى مەولەۋىدا دەردەخەين:

۱- بەكار نەھىنانى كىشى ەرووزى بيانى (ۋاتە،

عەرەبى) و بەكار ھىنانى كىشى دەبرگەبى خۆمالى: جىاۋازى
 سەركى سەرجم شىئەرى مەولەۋى دەگەل بەرھەمى
 شاعىرانى كلاسسىتى كورد دا ئەۋەيەكە مەولەۋى بە
 پىچەۋانەى ئەۋان كىشى ەرووزى بيانى بەكار نەھىناۋە و
 ھەرۋەك بەشى چوارەمى گاتەكانى ئاۋىستاي پىرۆز برگەبى
 و خۆمالىن.^(۱) كەۋاتە سەر لەبەرى بەرھەمى شىئەرى
 كوردى مەولەۋى لە سەركىشى خۆمالى (۵×۵) دانراۋن كە
 ئەمەش تازەگەرى و داھىنانى مەولەۋى پىشان دەدات^(۲)
 چونكە بۆخۆى زانستى ەرووزى زانىۋە و تەنانت لە
 شىئەرە فارسى يەكانىشىدا بەكارى ھىناۋە. لە لايەكى ترەۋە،
 ھەرۋەھاكە رۇماتىسىزم لە بارى سىياسى يەۋە بە
 رزگارخىۋازى ئەژمىردى لە بارى ئەدەبىشەۋە شاعىر بە
 بەكار نەھىنانى ەرووزى بيانى خۆى لە بەندى ەرووزى
 دەست و پىن گر رزگار دەكات.

لێکۆڵینەوە

چونکه سروشت خاویڤن و بیگه‌رده و له قورئانی پیرۆزیشدا چهند جار ئاماژه بۆ ئەم بابەتە کراوه که سروشت نیشانه‌ی پاک‌ی و گه‌وره‌یی خوايه له‌سه‌ر زه‌وی. تایبه‌تمه‌ندی‌یه‌کی دیکه‌ی شیعرى رۆمانتیکی پانتییزمه (Pantheism) که له دوو وشه‌ی پان به مانای "هه‌موو" و تێ به مانای "خوا" پێک هاتوو و مه‌به‌ست له‌م زاراویه ئه‌وه‌یه که شاعیری فارس ده‌ریبیره: "به هر جا رو کنی روی او بینی" یان له قورئانی پیرۆزیشدا ده‌لی: "فاین تولوا فسم وجه الله" ئه‌وه‌تا شاعیری دلپاکى ناوچه‌ی هه‌ورامان سه‌رنجى خۆی بۆ لای سروشتی بێ‌گه‌رد و خاویڤن زاده‌کیشی و له‌مه‌ر پاکى و نه‌گۆری سروشت قسه ده‌کات و ئیدی له‌و بۆچونه کلاسیسته‌ی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌می رۆژئاوا دور ده‌که‌وته‌وه که مرۆڤی ئاوه‌زیار و هزرخوازی ئه‌وده‌مه هه‌ولێ ده‌دا تا کوو هه‌موو شتیک ته‌نانه‌ت سروشتیش ده‌ستکاری بکات و به‌ شێوه‌ی پارک و سه‌یرانگای ناوشار ده‌ریبیتێ؛ سه‌باره‌ت به‌ گرنگیدانی مه‌وله‌وی به‌ سروشت خورشید ره‌شید ته‌حه‌ده ده‌لێ:

.... مه‌وله‌وی یه‌که‌م شاعیری کورده که توانیویه‌تی وه‌سفیکى جوانی سروشتی ئه‌م خاکه‌مان بۆ بکات. له‌ وینه و تابلۆ کیشاندا وه‌ک جوان ناسیک به‌ شێوه‌یه‌کی جوان و فه‌شه‌نگ پێشانى داوان، له‌هه‌ر چوار وه‌رزى سالدا وینه‌ی که‌ش و زیندووی ناوچه‌که‌ی به‌ شێوه‌یه‌کی وا هونه‌رمه‌ندانه‌ نیکار کیشاوه که له‌ زۆر شوێندا واقیعی بیت و به‌ شێوه‌ی کامیراه‌یه‌کی فۆتۆگرافی وینه و تابلۆی ئه‌و دیمه‌نانه به‌ خه‌یالیکی ناسکی رۆمانتیکی وه‌سف بکات... (٨)

مه‌وله‌وی ئا به‌م شێوه‌یه باسی به‌هار ده‌کا:

وه‌هاره‌ن ته‌شريف خال خاسان په‌ی هه‌رد
که‌م که‌م جوانیش ئاوه‌رد پیریش به‌رد
جه‌م جه‌م سۆسه‌نان جه‌تاق تۆق وه‌ردان
سه‌ردان نه‌هه‌ردان په‌رئ هه‌م فه‌ردان

ناخی بێ خه‌وشی مه‌وله‌وی یه و له‌به‌ر ئه‌وه ره‌سه‌نن که ده‌ستکاری کراو نین؛ واته، شاعیری کلاسیست بۆ پیره‌وی کردنی کیشی عه‌رووزی توانا و مه‌ودای به‌کاره‌ینان و هه‌لبێژاردنی هه‌ر چه‌شنه وشه‌یه‌کی نییه و کاتی واش هه‌یه چهند جار به‌سه‌ر شیعره‌که‌یدا دیته‌وه و وشه‌کان پاش و پش ده‌کات، به‌لام له‌ نه‌زه‌ریه‌ی رۆمانسیزمدا شیعر وه‌کوو وه‌حی وایه و به‌هه‌ر شێوه‌یه‌ک هه‌ستی شاعیر هاته‌ بزواندن هه‌ر به‌و شێوه‌یه‌ش ئه‌بێ له‌ رینگه‌ی زمانه‌وه ده‌ریبیرێ. (٥)

خالی دووهه‌م ئه‌وه‌یه که دوای خۆیندنه‌وه‌ی چهند شیعریکى تری مه‌وله‌وی خیرا وه‌بیر ئه‌و ویکچوونانه ده‌که‌وینه‌وه که مه‌وله‌وی به‌ زمانى شیعر و بێردا پێژانی ئوروپایی له‌ رینگه‌ی نه‌زه‌ریه‌ی ئه‌ده‌بى یه‌وه تیشکیان خستۆته سه‌ریان. بۆ نمونه، له‌ کتێبه‌ نه‌زه‌ریه ئه‌ده‌بى یه‌کانی رۆژئاوا دا زۆر جار له‌ سه‌رنج بۆ لای ئه‌م پێناسه‌یه‌ی وۆردز وۆرس له‌ شیعر راده‌ کیشری که کوتوویه، سه‌ره‌تا له‌ ناو دلێ شاعیردا شوێرشیکی رووحی به‌رپا ده‌بێ و دوای هه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی شوێرشه‌که و ئارام و ئۆقره‌گرتنی شاعیره‌که، شاعیر هه‌سته‌که‌ی خۆی دینیتته سه‌ر زمان (٦). مه‌وله‌وی کوردیش هه‌مان بابه‌تمان بۆ ده‌گێرته‌وه:

باز بئى تاقه‌تیم نه‌رووی. په‌رده‌وه
ده‌رگای گوزه‌رگای چهند فه‌رد که‌رده‌وه
هۆرئزا و پێچ وه‌رد دووی کووره‌ی ده‌روون
ئاو ئاوه‌رد به‌ل هه‌وون نه‌ دیده‌ی گه‌ردوون
رێزا جه‌ سه‌ردا بلیسه‌م که‌م بی
ئه‌سه‌باب ته‌حریر ئه‌ی چهند فه‌رد جه‌م بی (٧)

٣- گرنگی سروشت له‌ شیعرى مه‌وله‌ویدا:

سروشت له‌ شیعرى مه‌له‌ویدا بايه‌خیکى رووحى و مه‌عنه‌وى هه‌یه. مه‌وله‌وی وه‌کوو په‌یامبه‌ریک ده‌چیتته‌ ناو سروشته‌وه و ئه‌رکی ئه‌وه‌ی به‌ ئه‌ستۆیه‌که له‌ رازه رووحی یه‌کانی سروشت تیبگات و بۆ خه‌لکی بگێرته‌وه

لنگولینه وه

شووړای عاشووران دیسان به زمش به ست
 موچه رهم ئاما مه حرهم شی نه ده ست
 ئه و خه ریک نه چؤل شار عه ده مدا
 من نه که ره بلای سارای ماته مدا
 ئه و یه زید مهرگ وه ئه سیر به رده
 من زاده ی زیاد خه م یه قیر کرده
 بازاره واده ی مامه له ن ساقی
 هه ی بگره فانی وه ی بدهر باقی
 رو، حسه ی ن ئاسا فهدا که رو بو
 داخوم سهر جه کو، لاشه م جه کو بو (۱۱)

له م شیعه به رزه ی مه وله ویدا، که بؤ کوچی دواپی
 عه نهر خاتوونی خیزانی وتووه، دوو مهرجه
 سهره کی یه که ی یه کیتی نه ندای ده بیندری که بؤته هوی
 یه کیتی بابه ت له شیعه که دا. وشه گه لی "شوړای
 عاشووران"، "موچه رهم"، "که ره لا"، "یه زید"، "مهرگ"،
 "ئه سیر"، "زاده ی زیاد"، "یه قیر"، "حسه ی ن"، "رو" به
 مانای روړو کردن، "سهر" و "لاشه" ههر کامیان
 پیداویستی یه کی شیعه که ن و بی ئه وان مانای شیعه که و
 دیره کان ناته واوه؛ له لایه کی دیکه شه وه، هه موو ئه و
 وشانه ی سهره وه باس له کاره ساتی شه هید بوونی ئیمام
 حسه ی ن (د.خ) ده که ن، که واته پیکه وه هاوکاری ده که ن.
 ئه م هونه ره شیعی یه که هه ندی ویک چوونی له گه ل
 "مراعات نظیر" دا هه یه به خوازهی به ریلأو
 (extended metaphor) ناسراوه و له چه ند
 شوینیکی نه ده بی کلاسیکی کوردیش دا ده بیندری به لام
 جیاوازی یه که نه وه یه که له شیعی کلاسیکی کوردیدا
 (باشتر وایه بلین له شیعی کلاسیستی کوردیدا چونکه
 وشه ی کلاسیکی به ره می رو ماتیککی وه ک بیسارانی و
 خانای قوبادی و وه لی دیوانه و ته حمه ده گی کوماسی و...
 ده گریته وه) ئه م هونه ره له یه ک به یندا به کار هیئراوه

وهرووی زاخانداندا چنور لوول وهرده ن
 په ی پای گیان توپردام ئاماده که رده ن
 به ره زابو چین توغرای تاتاوه
 شه مال مشانوش، یانی؛ وه ی لاه
 نه رگس وه مه س مه س مدیو کین نه وکه س
 گوشه ی چاک دل وهر نه دؤ جه ده س (۹)
 یان له باره ی زستانه وه ده لی:

زووسانه ن وه ی رهنګ وه گه ر دوون یاوان
 گنجیای لوول گنج کتله ی کاوان
 به ناباشی بؤرج به رزه دیاران
 سفیدکاری که رد تاقچه ی موغاران
 چ شیرین زهرگره توف هه وای سهرد
 گوشواره نه گوش نه ونه مامان که رد
 په ی نیگای بالای مه حبووب بی گهرد
 یه خ ئاینه گرت، ته م چارشینو ئاوه رد (۱۰)
 ۴- یه کیتی بابه ت له شیعی گورانیدا:

به پیچه وانه ی شیعی کلاسیستی کوردی که ههر کام
 له به یته کان بؤخویان چه شنه سهر به خوی یه کیان هه یه و
 شاعیر ده یه وی ته وای بابه ته که بترینجینته نیو تاقه
 به یته که وه، له شیعی مه وله ویدا بابه تی شیعه که به سهر
 سهرجه م ده که دا بلاو کراوه ته وه. زاراوه ی یه کیتی
 نه ندای (Organic unity) که له زانستی بیولوژی یه وه
 هاتوته نیو ره خنه ی نه ده بی یه وه باس له وه ده کات که ههر
 ده قیکی نه ده بی دروست وه ک له شی گیانله به رنک نه بی
 دوو تاییه تمه ندی هه بی: یه که م، سهرجه م نه ندای
 پیوسته کان له به ره مه که یان له له شی گیانله به ره که دا
 هه بی؛ دووهم، ئه م نه ندایمانه پیکه وه هاوکاری بکه ن. له م
 شیعی خواره ودا وها تاییه تمه ندی یه ک وه به رچاو
 ده که وی:

لیکوالپنهوه

بوونی ټیماژیان وینهی خه یالی له ده قیگی نه ده بیدا به تایبه تمه ندی به کی باشی نه و ده قه نه ژمیردری. جان درایدن شاعیری ټینگلیسی سه دهی حه فده هم "وینه دروست کردن" به ته شتی ژیانی شیعیری داده نی و شه فیعی که دکه نی "وینهی خه یالی" به "جه وهه ری بنه رته تی" ی شیعیر له قه له م ده دات. ناروین مینرگانیش له کتیبی دیالکتیکی هیما دا ده لی: "شیعیر چه شنه هنر زکی وینهی به نه ک کوشکیکی رازاوه. له وشه" (۱۵) جگه له م پیناسه و به لگانهش ټیماژ که بوخوی نه کری هاوکات هم خوازه بی و هم هیما، له لایه ن ټیماژسته کنانی سه ره تای سه دهی بیسته مه وه که ټیزراپاوند و لاورینس گرنگی به کی زوری پین درا. دیاره نه و راپه رینهی سه ره تای سه دهی بیستم له نه ده بی روژاوادا، که شیعیری ژاپونی هایکو کاری له سه ر کردبوو، بوخوی هه ستانه وه به ک بوو دژ به رومانسیزمی سه دهی پیتشو؛ به لام له شیعیری مه وله وی دا نه م بو شای به ش پر کراوه ته وه و مه وله وی به به کاره ټیانی ټیماژ له شیوازیکی شیعیری پین کیشدا توانویه تی له ناستراکشن (abstraction) به رگری بکات، چونکه به کاره ټیانی وشه ی ناستراک (ده ره هست) نه خو شکی به کی شیعیری رومانسیکی نوروپیی بوو که هه روه ک وتمان ټیماژسته کان (وینه خوازه کان) چاره سه ریان کرد. مه وله وی له و شیعیری که به م دیره وه ده ست پنده کات هام دهردان به رده ن هام دهردان به رده ن / روح و دل و دین وه تالان به رده ن چهند ټیماژیکی هه مه چه شن و هه مه رنگ و فیزیکی به کار هیناوه که هه ر خوینه ریان بیسه رنکی نه م دیرانه ی خواره وه خیرا وه بیر نه و وینه یه ده که وینه وه که له ناخی وشه که دا شار دراوه ته وه و هه ر به م بو نه وه وینه یه کی خه یالی له می شکی خوینه ر دا پینچم ده گری:

که چی له شیعیری مه وله ویدا هونه ره که و بابته که به سه ر ته واری شیعیره که دا بلا و بوته وه. (۱۲)

۵- سابلایم له شیعیری 'مه وله وی' دا:

سابلایم (Sublime) وشه یه کی لاتینی به که له ره خنه ی نه ده بیدا به که م جار ره خنه گری سه رده می رومی کون، لانگیتوس دوو هه زار سال له مه وه به ر دایناوه. (۱۳) مه به ست له سابلایم نه و تایبه تمه ندی به شیعیری به که نه گه ر له هه ر شیعیر یکدا بیت کاتی شیعیره که بخویندر ټته وه گو نای بیسه ر به هو ی تام و چیژ وه رگرته وه سوور ده بیته وه. دیاره نه مه ش له شیعیری مه وله ویدا له به ر چو نیه تی زمان ی نه و زاراوه یه و کیشی بر گه بی خو مالی و شیوازی ساده ی زمانه که نه دوزر ټته وه، به لام نه گه ر به خوینه واریان نیمچه خوینه وارنک بلئی نالی ده لی:

نه حوه لی ته فده قه نه زه ر ته قویه تی سه به ب ده کا عاریفی وه حده ت ئاشنا له م قسه یه نه ده ب ده کا به نده نه زه ل به خه تتی خو ی قابیلی قیسمه تی بووه نیسته به ټیقنیزای عمه ل جینگه بی خو ی ته له ب ده کا داری ټیراک و داری هیند هه ر دوو که عووده نیسمیان هه مده می سوونه ته نه وه م مه یلی نه بووله هه ب ده کا سه هم و نه سیبی نه سلئی یه، به حسی گیاه و گل نییه نووتنه خه رچی سووتنه، موودنه ماچی له ب ده کا (۱۴) له باتی نه وه ی گووی له خو شکی سوور بیته وه واتی ور ده میننن که نالی چی نه لی. که واته هه روه ک و ترا، به کاره ټیانی زمان ی ئاسایی له شیعیری گو رانیدا و به شیوازیکی ئاسایی ده ر پینی نه و زمانه وا له خوینه ر ده کات که هه ست ده کات به ته واری له مانای شیعیره که ټینگه یشتوو و به هو ی چه شه و سوزه وه لانگیتوس و ته نی گو نای سوور ده بیته وه.

۶- وینه ی خه یالی یان ټیماژ له شیعیری 'مه وله وی'

دا:

